

HOLOCAUST JA JURISTIT

Oikeuden politisoitumisen vaarat

Seminaarissa selvitettiin Saksan lakimieskunnan roolia oikeudellisen ajattelun muuttuessa 1930 -luvulla ja sitä, miten oli mahdollista siirtyä totalitaariseen hallintoon laillisesti. Tätä aihepiiriä koskevaa keskustelua ei Suomessa ole juurikaan käyty. Lisäksi pohdittiin erilaisten populististen ilmiöiden herättämää kysymystä siitä turvaako valtiosääntömme demokraattisen yhteiskunnan oikeusjärjestyksen sitä muuttamaan pyrkiviltä totalitaarisilta liikkeiltä.

Jyrki Anttinen taustoitti avauspuheenvuorossaan seminaarin teemoja. Kovin montaa 1930-luvun saksalaista juristia ei muisteta oikeuden puolustajina. Yksi heistä on saksalaisjuutalainen lakimies ja toimittaja Rudolf Olden (1885-1940), joka vuoden 1933 valtiopäivätalon tuhopolton jälkeen lähti maanpakoon. Olden julkaisi Prahassa vuonna 1933 anonymisti kirjan *Hitler der Eroberer*, joka käännettiin englanniksi vuonna 1936. Kirjassaan Olden kuvaa miten Hitler halveksi juristeja ja piti jopa rikollisina sellaisia lakeja, joiden tarkoitus on suojella heikkoja. Tähän Olden vastaa: ”*mitä muuta tarkoitusta voi kirjoitetulla lailla olla kuin suojella heikkoja*”. Oldenin mukaan sivilisaation olemus on siinä, kun valtio sitoo toimintansa lakiin ja antaa sen aseeksi heikommille alistuen itsensä lain noudattamiselle. Anttinen viittasi vielä taustaksi vuoden 2000 -perustuslakiuudistuksemme perusteluihin, jossa todetaan muun muassa, että ”*perustuslaki ei saa olla riippuvainen kulloisistakin poliittisista tai taloudellisista suhdanteista, vaan sen tulee muodostaa sellainen vakaa valtiosääntöinen perusta, jonka varassa poliittinen järjestelmä voi toimia*”.

Timo Nikula käsitteli alustuksessaan totalitaarisen hallinnon syntymekanismeja. Totalitarismi – toisin kuin diktatuuri – tarvitsee laajan kansansuosion, joka puolestaan edellyttää kollektiivisen valheen luomista ja sen ylläpitämistä propagandan sekä disinformaation avulla. Lisäksi edellytetään perinteisistä moraalinormeista irrottautumista ja sosiaalisten siteiden ja perhesiteiden pilkkomista sekä hävittämistä. Kun yksilöstä näin muokataan atomistinen eli riittävästi eristäytynyt ”joukkoihminen”, niin hänen on helppo samaistua totalitaariseen liikkeeseen. Tällainen konkretiasta irtautunut yhteenkuuluvuus estää normaalista käytännön elämästä, kuten esimerkiksi perheestä ja muusta yhteenkuuluvuudesta, nousevan vastavoiman syntymisen. Silloin ihminen pystyy omaksumaan täydellisen lojaalisuuden totalitaariselle liikkeelle. Sen jälkeen propaganda voidaan vaihtaa indoktrinaatioon eli aivopesuun, sillä totalitarismille ei riitä vain ulkoinen pakko, vaan se haluaa valtaansa myös ihmisten ajattelun. Tässäkin suhteessa totalitarisimi eroaa diktatuurista.

Pekka Lahdenperä kuvasi alustuksessaan saksalainen oikeusjärjestelmän politisoitumista 1930-luvulla. Taustalla vaikutti kansakunnan kokema nöyryytys ensimmäisen maailmansodan häviöjälkeisenä ja epäoikeudenmukaiseksi koettu rauhansopimus. Myös Venäjän vallankumouksesta johtunut kommunismin leviämisen pelko kavensi luottamusta demokratiaan ja valmisti tietä vallan keskittämiseksi. Kansallissosialistien valtaan nousu tapahtui valtiopäivävaalien kautta tammikuussa 1933. Demokratian vastustus oli laajaa. Valtiopäivät lakkautti oman toimintansa maaliskuussa 1933 äänin 441- 94. Toki parlamentarismista luopumista oli edeltänyt poikkeustilan julistaminen, jota perusteltiin kommunismin uhkalla, mutta tosiasiaa päätös poikkeustilasta oli poliittinen. Autoritaariseen hallintoon siirtyminen merkitsi perustuslaillisen Saksan loppua ja kansallissosialistisen valtakauden alkua. Poikkeustilan nojalla pystyttiin lakkauttamaan yksilön vapausoikeudet ja lisäämään valtion kontrollivaltaa. Saksan oikeusjärjestyksen

yhdenmukaistaminen kansallissosialistiseen ideologiaan tapahtui nopeasti. Sitä edesauttoi oikeustieteessä ja oikeuskäytännössä kehitetyt poliittisen ilmapiirin muutoksia vastaavat uudet opit ja tulkinnat, joilla oikeutettiin rikolliset teot, kun ne tehtiin valtion ja kansan hyväksi, ja kriminalisoitiin lailliset teot, jos niistä aiheutui valtiolle tai kansalle vahinkoa. Lokakuussa 1933 10.000 juristia vannoi Korkeimman oikeuden rakennuksen edessä käsi natsitervehdyksessä uskollisuuttaan Führerille. Kansallissosialistien vaalivoiton jälkeen tie totalitaariseen hallintoon oli avautunut muutamassa kuukaudessa.

Kimmo Sasin aiheena oli poliittinen päätöksenteko ja perustuslain tulkinnat. Perusoikeudet rajoittavat parlamentin suvereniteettia ja ohjaavat tuomioistuimien toimintaa. Tuomioistuin voi todeta jonkun lain perustuslain vastaiseksi, joten tuomioistuimet voivat asettaa ihmisoikeuksia loukkaavan politiikan esteeksi. Tuomioistuinkontrolli voi olla jälkikäteistä, jolloin hankaluutena on, että oikeudenloukkaukset ovat voineet jo tapahtua. Ennakkokontrolli puolestaan voi viivästyttää demokraattista päätöksentekoa. Osassa maita on perustuslakituomioistuin, osassa ei. Myös kontrollin tehokkuus vaihtelee, johon vaikuttaa kansakunnan historia. Englannissa ei ole lainkaan perustuslakia, johon perusoikeudet olisi kirjattu, eivätkä tuomioistuimet pysty siellä puuttumaan parlamentin toimintaan. Saksassa taas perustuslakituomioistuimen yksityiskohtaisilla kannanotoilla on erittäin merkittävä rooli yhteiskunnallisessa kehityksessä.

Suomessa perusoikeudet on kirjattu lakiin yleisellä tasolla, samoin kansainvälisiin ihmisoikeussopimuksiin, jolloin niiden sisältöä pitää tulkita. Tulkinta perustetaan aikaisempiin perustuslakivaliokunnan ratkaisuihin, samoin tuomioistuimien ratkaisuihin, mutta myös muihin kansainvälisiin ratkaisuihin (Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen tai jonkun muun maan ratkaisut). Meillä tulisi olla samanlainen oikeuskäsitys länsimaissa ja ratkaisuissa tulisi olla johdonmukainen. Poliitikalla on tulkinnassa jonkin verran merkitystä esimerkiksi silloin, kun punnitaan kahta perusoikeutta vastakkain. Rajanveto on viime kädessä poliittista harkintaa. Poliitikko on parempi tekemään tätä harkintaa kuin ammattituomari, sillä poliitikolla on viime kädessä se valtakirja, jonka kansa hänelle on antanut.

Asiantuntijoilla on erittäin suuri merkitys perustuslakivaliokunnassa. Parhaat asiantuntijat ovat sellaisia, jotka käyvät lävitse aikaisemmat perustuslakivaliokunnan ratkaisut asiassa, samoin tuomioistuinratkaisuja ja kansainvälisiä ratkaisuja, ja rakentavat kehikon millä alueella valiokunta voi liikkua arvioidessaan onko hallituksen esityksen joku säännös hyväksyttävissä vai ei. Nykyisessä ilmapiirissä on yleistynyt se, että asiantuntijoilla on ehdottomia kantoja, jotka perustuvat muutamaaan ratkaisuun, joita he pitävät erittäin tärkeinä, muita ratkaisuja vähemmän tärkeinä. Tässä suhteessa valiokunnan pitäisi kyetä arvioimaan onko asiantuntijoilla joku agenda näissä asioissa vai ei.

Perustuslakivaliokunnan prosessia tulisi kehittää enemmän tuomioistuintyyppiseen vastakkainasetteluun, jolloin eri vaihtoehdoista käytäisiin debattia. Vaikka perustuslakivaliokuntaa voidaan monessa asiassa arvostella, se toimii varsin hyvin. Perustuslakivaliokunnassa pyritään yksimielisyyteen. Tämä voi tehdä lausunnoista joskus vaikeasti luettavia, kun perusteluihin kirjataan omia perusteluja - ikään kuin toiveita - jotka saattavat olla osin ristiriitaisia varsinaisen pönten kanssa.

Jos joku ääriliike on selkeällä enemmistöllä vallassa kymmenen vuotta, niin koko yhteiskunnan kulttuuri voi muuttua ja se saattaa aiheuttaa ongelmia. Toki tuomioistuimet voivat katsoa jonkun säännöksen perustuslain vastaiseksi. Mutta jos tuomareita aletaan vaihtaa, niin ei ole mitään ehdotonta keinoa estää sitä mikä tapahtui 1930-luvun Saksassa. Mutta yhteiskunnan pitää muuttua totaalisesti ennen kuin se on mahdollista ja siihen Sasi ei usko.

Mikko Kiesiläisen aiheena oli perustuslakivalvonta – juridiikkaa vai politiikkaa. Hän viittasi tähän aiheeseen liittyvään ajatushautomo Liberan lokakuussa 2016 julkaisemaan raporttiin ”*Kenen pitäisi*

tulkita perustuslakia”. Lähtökohdaksi Kiesiläinen totesi perustuslain jälkivalvonnan tarpeellisuuden. Perustuslain yksi päätehtävistä on suojella kansalaisia ja kansaa poliitikoilta. Siksi perustuslain valvontaa ei tulisi jättää poliitikoille itselleen, vaan se pitäisi eriyttää valtiovallan kolmijako-opin mukaisesti. Yhdysvalloissa tämä vallanjako on viety pitkälle ja siellä on vahvat instituutiot, joita on vaikea muuttaa. Vaikka perustuslakivaliokunta on meillä toiminut yhtenäisesti, niin sellaista ei valtiosäännössämme edellytetä. Joka tapauksessa on ongelmallista, että poliitikot arvioivat juridisesti lakiehdotusten perustuslainmukaisuutta. Tämä voi johtaa tilanteeseen, missä enemmistön parlamenttiin saanut puolue tai puolueet nimittävät perustuslakivaliokuntaan jäsenet, jotka tulkitsevat perustuslakia siten, että se mahdollistaa vallan keskittämisen autoritääriselle liikkeelle. Tuomioistuimet voivat yksittäistapauksissa olla soveltamatta perustuslain kanssa ilmeisen ristiriitaista lain säännöstä, mutta perustuslain vastaisia lakeja ne eivät pysty kumoamaan. Ainoa vastavoima eduskunnan lainsäädäntövallalle on presidentti, mutta jos presidentti jättää lain vahvistamatta, niin eduskunta pystyy hyväksymään lain uudelleen ilman presidentin vahvistamista. Perustuslaki toimii hyvin silloin, kun halutaan toimia sen mukaisesti, mutta perustuslaki ei turvaa demokratian säilymistä kaikissa politiikan tilanteissa. Riippumattomalle perustuslakituomioistuimelle annettu valta tutkia lakien perustuslainmukaisuus antaisi ääritilanteissa demokraattisille voimille lisäaikaa palauttaa normaali järjestys. Nykyinen järjestelmä ei myöskään noudata valtiovallan kolmijako-oppia siinä, kun meillä ei ole varsinaista perustuslain jälkivalvontaa. Perustuslakiuudistuksessa perustuslaki tarkoitettiin ”eläväksi dokumentiksi”, jonka tulkinta elää ajassa. Tällöin perustuslain tulkinnan ja kirjoituksen välinen ero kaventuu merkittävästi. Perustuslakivaliokunnalle on annettu valta tulkita perustuslakia, joka valta kuuluisi eduskunnan suurelle enemmistölle. Muuttamalla perustuslain tulkintaa valiokunta voi käytännössä kirjoittaa perustuslakia uudestaan, jolloin kynnys perustuslain muutokselle alenee merkittävästi. Tätäkään ongelmaa ei olisi, jos meillä olisi perustuslakituomioistuin.

Jukka Kekkonen käsitteli alustuksessaan oikeuden politisoitumista nykyisessä Euroopassa. Oikeusvaltioperiaate on demokratian edellytys ja turva. Kekkonen sanoi pelkäävänsä vallan keskittämistä ja ”yhtä totuutta”. Hänen mukaansa totalitarismi ei ole vain sitä mitä tapahtui 1930-luvun Saksassa ja Neuvostoliiton aikana, vaan se voi hiipiä eri tavoin myös nykyisiin demokraattisiin yhteiskuntiin. Historia on osoittanut, että yhteiskunnallisten olojen muuttuessa merkittävästi voi kaikki mennä lyhyessäkin ajassa uusiksi. Tähän voi vaikuttaa eriarvoisuuden ja luokkaerojen kasvu. Kun Berliinin muuri murtui vuonna 1989, niin kirjoitettiin liberaalisen demokratian voitosta. Mutta toisin kävi. 2010-luvulla ollaan uudessa tilanteessa. Vuoden 2011 arabikevät ei synnyttänytkaan arabimaissa demokratiaa, vaan sotaa ja väkivaltaa. Oikeusvaltioperiaatetta uhataan Turkissa ja Venäjällä, samoin Puolassa ja Unkarissa, josta EU:ssa ollaan huolissaan. Ihmiset elävät erilaisissa todellisuuskuplissa ja käsitemaailmassa on tapahtunut muutos. On vaikea päästä sovintoon ja rakentaa yhdessä maailmaa ja näin ehkäistä kriisejä. Euroopan demokratioissa suurin uhka on oikeistopopulismin voimakas nousu. Katalonian tilanteesta Kekkonen totesi kyseessä olevan demokraattisen oikeusvaltion puolustustaistelusta yhden rikkaan alueen vähemmistön itsenäisyysvaatimusta vastaan. Demokratian toimivuuden edellytyksenä on oppositio, joka on lojaali demokralialle.

